

С.В. Августинська

ВАЖЛИВІСТЬ ДІАЛОГІЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ УПРАВЛІННЯ ПЕДАГОГІЧНИМ ПРОЦЕСОМ

Ми впевнені, що діалог у педагогічному процесі можливий і необхідний так само, як і діалогічний рівень управління. Останній є орієнтиром, вершиною, до якої потрібно підійматись учителю. Сходженню до діалогу в педагогічному процесі сприяє поява (а отже й відбір учнів) спеціалізованих шкіл, класів, гімназій, ліцеїв, коледжів. Переважна більшість учнів, що вибрали спеціалізацію, хоче навчатися й набути достатньо знань для продовження навчання у вищих навчальних закладах. У багатьох ліцеях, гімназіях, коледжах відбір слухачів конкурсний. Така ситуація дає можливість учителю запровадити в педагогічний процес діалог як основну форму спілкування, виховання, навчання.

Діалогічність як неповний діалог завжди присутня у взаємостосунках, спілкуванні, взаємодіях учасників педагогічного процесу. Діалогічність, на противагу діалогу, надає учасникам педагогічного процесу різних (нерівних) можливостей вияву особистості, індивідуальності, суб'єктності, що породжує різні ступені виявлення цих характеристик в учнів. Діалог за своєю суттю і є тією формою спілкування, за якої учні, які мають різний ступінь виявлення певних характеристик, мають рівні права у спілкуванні, у вираженні своїх думок, відчуттів, переживань,

радощів, невдач і т. ін. Результати діалогу досягаються за рахунок переконань, усвідомлення істин, логіки, здорового глузду і ніяк не за допомогою чийогось авторитету в розумінні домінування. Отже, з погляду діалогу учитель та учні є рівноправними.

Гуманістичні ідеї, які ґрунтуються на діалогічних принципах, знайшли своє відображення у баченні спілкування видатними вітчизняними вченими А.С. Макаренком [1] та В.О.Сухомлинським [3]

Згідно з думкою А.С.Макаренка, вимогливість і повага до учнів не суперечать, а доповнюють одна одну, тільки разом на принципах взаємодоповнювальності вони можуть принести очікуваний результат, не принижуючи, не травмуючи при цьому учнів. Рівноправність діалогу не відкидає вимогливості до учня, не суперечить їй. Вимогливість є одним із чинників, який спонукає особистість до відповідальності, пробуджує суб'єктність. Єдність вимогливості й поваги А.С. Макаренка розкриває так: «...якомога більше вимогливості до людини, але разом з тим якомога більше поваги до неї» [1; 232] Вимогливість у розумінні А.С.Макаренка – це одночасно і повага, і довіра. А.С.Макаренко велику увагу звертав на оптимальний тон вихователя. учителя: «спокійний, урівноважений, привітний, але завжди

рішучий» [1; 233]. Саме ціннісне зорієнтована діяльність допомогла А.С. Макаренку проникнути в глибинні пласти людських стосунків. Готовність розділити з вихованцями все їхнє життя, віддати за них своє, годинами розповідати й слухати, безкомпромісно вимагати і безмірно довіряти привели до того, що А.С.Макаренко став для вихованців близьким, рідним, своїм. Гуманізм спілкування А.С. Макаренка, як і всієї його виховної системи, ґрунтувався на цінніснозорієнтованих діях, діалогічності, поваги до людини як головної цінності на Землі.

Гуманізм В.О.Сухомлинського також передбачав проникнення в духовний світ учня. Співпереживання з ним, співчуття йому. «Я твердо переконаний, що є якості душі, без яких людина не може стати справжнім вихователем, і серед цих якостей на першому місці – уміння проникнути в духовний світ дитини» [3: 12]. Сьогодні вчителю важливо зрозуміти, що, визначаючи три основні принципи педагогіки: любов до дитини, право дитини на повагу, пізнання самого себе й інших, А.С.Макаренко та В.О.Сухомлинський провідними вважали любов і повагу до дитини. Гуманне ставлення учителя й учня вони розглядали як основу виховання: «Виховання – це насамперед постійне духовне спілкування учителя і дитини... Людина, яка зустрічається з учнями тільки на уроці, не знає дитячої душі, а хто не знає дитини, той не може бути вихователем» [3: 9-11].

Гуманне ставлення до учня у розумінні намагання принести йому добро, розкрити очі на загальнолюдські цінності й сприяти залученню до них можливі.

Діалогічний рівень управління педагогічним процесом передбачає особистісне, суб'єктно-суб'єктне, рівноправне, духовно зорієнтоване спілкування учителя з учнями й спілкування між учнями. Діалог настільки пронизує особистість на названому рівні управління, що вона стає «діалогічною особистістю» [2: 65]. У це поняття вкладається такий розвиток особистості вчителя й учня, їхніх індивідуальних і духовних можливостей, що управління педагогічним процесом перетворюється в діалогічне спілкування. Поняття діалогу пов'язане з бесідою декількох осіб, з формою мовлення, за якої в однаковій мірі активні всі його учасники. У лінгвістиці діалог трактується як функціональний різновид мовлення.

Психологічне поняття діалогу, а саме воно важливе при управлінні педагогічним процесом, виражає певний характер стосунків між учасниками педагогічного процесу: належність до однієї спільності, утворення єдності (холізму) у змістовно-психічному просторі учнів та вчителів, їхнє взаємне проникнення у життєве буття один одного.

Водночас, слід зауважити, що всі ці теоретичні засади і корифеїв педагогіки, і вчених психологів-педагогів, і настанови, отриманні у ВНЗ у роки навчання, не завжди

стають у пригоді вчителю-практику, коли він попадає у відповідні ситуації, за якими доводиться вирішувати подвійне, а то й потрійне питання: і своєї власної поведінки, й інтенцію ставлення до твого діалогу з боку учня, і вирішувати власне вимогу ситуації. Саме це наштовхнуло нас на узагальнення засад та додаткові (так звані післяпілотажні) дослідження. Метою статті і стала можливість оприлюднення наших надбань.

З гуманістичних позицій діалоговий рівень управління педагогічним процесом – це вищий рівень управління у формі рівноправного спілкування. Комуникативний складник педагогічного процесу досягає своєї вищої і специфічної форми спілкування на рівні цінностей і смислів. Такий рівень спілкування між учителем та учнями можна здійснити тільки за певних умов. Якими ж вони є? Аналіз сучасної наукової літератури й наші дослідження уможливають виділення серед необхідних умов такі: природність, відкритість, спонтанність вираження суб'єктних відчуттів і переживань, які виникають між учасниками педагогічного процесу в їхніх взаємодіях; емпатійне розуміння і сприйняття партнерів, співчуття, співпереживання почуттям, настроям, думкам один одного; відчуття партнера і бажання «розкриватися» йому; позитивне ставлення до учасників педагогічного процесу й до самого себе; прийняття інших і себе як рівноправних партнерів; взаємна турбота.

Існує думка, що до діалогу в його істинному психологічному розумінні здатна не кожна людина. Звідси, управління педагогічним процесом на рівні діалогу можливе і в певному наближенні. Результати наших досліджень підтверджують цю гіпотезу. Теоретичне розуміння діалогу надає можливість і цілого ряду практичних здійснень. Це зокрема такі:

1. У результаті діалогічно спрямованої діяльності вчителя можливе переформування учня з об'єкта в суб'єкт педагогічного процесу, що суттєво змінить педагогічний процес.

2. Така спрямованість створює умови й збуджує суб'єктність учнів, що сприяє активності, творчості, самооцінці учнів.

3. Діалогічна спрямованість педагогічного процесу розширює простір уявлень про нього, головними орієнтирами стають не цілі, а цінності й смисли, створюється ціннісне поле можливостей, що допомагає учням відшукати свої цінності та смисли життя.

4. Діалогічна спрямованість педагогічного процесу викликає в учнів (вихованців) позитивні емоції, затушовує негативні, які при досягненні певного рівня діалогічності педагогічного процесу зникають зовсім.

5. Діалогічно спрямований педагогічний процес надає учасникам педагогічного процесу можливість відчувати зміни в собі, побачити педагогічний процес в іншому аспекті,

відчути (а то і побачити) шлях свого сходження до вершин діалогу.

6. Діалогічна спрямованість обов'язково передбачає гуманістичну спрямованість педагогічного процесу.

Можна назвати й інші якості та риси, до яких приводить діалогічна спрямованість управління педагогічним процесом, але це – головні. Вже така спрямованість формує в учнів зовсім нові якості: світорозуміння, світовідчуття, світоспілкування як інтегративно-індивідуальні розуміння, відчуття навколишнього світу і себе у ньому через спілкування з ним.

За умови діалогічної спрямованості педагогічного процесу діалогічне спілкування у всій своїй повноті може бути й не досягнутим, хоча певною мірою наближається до нього у своїй реальності. У такому сходженні спілкування все більше набуває ознак діалогу, а учасники педагогічного процесу як особистості набувають рис духовності.

В основі діалогу лежить особливе ставлення до іншого, яке можна характеризувати, як *любов в універсальному смислі*, як бажання добра, як співчуття до зла в людині, тобто любов у християнському розумінні: «*Полюби ближнього свого*». Без такої любові до учнів неможливе повноцінне становлення учителя. Не маючи любові до дитини, педагог у принципі не може її виховувати, адже в нього не має точки опори для людського контакту з нею. Студенти педагогічних навчальних закладів та молоді вчителі часто не

розуміють, як можна полюбити чужих дітей. Сходження до такої любові через сумлінну працю, виявлення доброти, поваги і до учнів. У такий спосіб затрачені зусилля ніколи не пройдуть марно – якщо людина (вчитель) щось зробила, доклавши значних зусиль, то там залишила частку свого серця. Тому діти, з якими вчитель працює дуже багато й самовіддано, рано чи пізно стануть для вчителя близькими, рідними. Так і буде з'являтися почуття любові до дітей.

Діалогічне управління педагогічним процесом у своїй розвиненій формі почуття любові приймає за визначальне. І тоді повсякденний, кібернетичний, соціальний та інші змісти управління щезають. Залишається від них тільки певна спрямованість управління, але сутність процесу управління стає зовсім іншою.

Другою важливою рисою діалогічного педагогічного процесу є *довіра між учнями і вчителем*. Довіра учня учителю свого потаємного, найзаповітнішого, інтимного накладає на педагога високу моральну відповідальність, жорсткі безкомпромісні рамки поведінки. Довіра з боку учня до вчителя здійснюється повною мірою тільки один раз, втративши її, поновити вчителю довіру учня дуже важко. Довіра учня до вчителя – це «ключі без права передачі». Дійсно, довіра – це ключі до внутрішнього стану учня, його таємниць, заповітних мрій і намагань. Утративши довіру учня,

вчителю дуже важко її поновити. Учні, зокрема підлітки старших класів, дуже важко прощають учителеві помилки, особливо якщо вони пов'язані з довірою до педагога. Тільки «щиросердечне покаяння» перед учнями зможе відновити попередні довірливі стосунки, та й то неповною мірою.

Про значення любові й довіри говорить сам Бог: «Якщо я говорю мовами людськими і ангельськими, а любові не маю, то я мідь дзвінка... Якщо я маю дар пророкування, і знаю всі таємниці, і маю всякі пізнання і всю віру, так що можу гори переставити, а не маю любові, то я – ніщо. І якщо я роздам усе, що маю і віддам тіло своє на спалювання, а любові не маю, – не маю у мені ніякої користі».

Важко сказати щось більш яскраве, ніж таку метафору для вчителя. Смісл її полягає в тому, що яким би учитель не був освіченим, культурним, як би талановито не володів голосом, а без любові до учнів - всього-на-всього «дзвінка мідь». Якщо вчитель знайшов засоби й шляхи проникнення в душі учнів, узнав усі їхні таємниці, то без любові він «ніхто». І навіть, якщо вчитель усього себе віддає своїй роботі, але не має до учнів любові, то великої користі від цього не буде. У такій метафорі закладений смисл великої відповідальності учителя за довіру учнів до нього, який полягає в тому, що без любові до учня не має чого «лізти» до нього в душу.

В.В.Рижов, досліджуючи діалогічність особистості, назвав ряд її

характерних особливостей, які мають місце й для „діалогічного учителя". Діалогічність учителя виражається в його здатності до діалогу з учнями [2: 68].

Діалогічна установка свідомості вчителя полягає у здатності бути «сином людства», тобто співчувати будь-якій нужді, де б і хто б її не відчував; сприймати всяку несправедливість і зло, де б вони не виявлялися, як особисті; радіти всякому добру, де б воно не виявлялося.

І ще. Зі спостережень своїх, як учителя-методиста... Діалогічний учитель має свої особливості. Серед них можна відзначити такі: активне ставлення учителя до учня як вираження віри в його здібності самому прийти до істини; допомога вчителя учневі через діалог, переконання, усвідомлення прийти до істини; безумовне сприймання учителем особистості учня і безкорисне ставлення до неї; безоціночне ставлення учителя до учня. Не засуджувати учня за його вчинки, не «вчитувати мораль» за недоробки, а у рівноправному діалозі з'ясувати справжні мотиви, причини вчинку учня чи його недоробок і допомогти йому подолати перешкоди. «Не судить і вас не будуть судити; і не засуджуйте, то і не будете засуджені; прощайте, то і вам простять. ... Якою мірою міряйте, такою відміряють і вам.» [Лук. 6:27; 28]. Ці відомі слова із Біблії мають прямий стосунок до вчителя. «Суд» над учнем, «вчитування моралі» за недоліки

неодмінно бумерангом повернуться до вчителя, «в очі» чи «поза очі» учні будуть судити його вчинки, судити безкомпромісно, безжально, порівнювати його недоліки зі своїми, висловлювати емоційно народжені вислови на адресу учителя. Така поведінка вчителя приведе спочатку до його відособлення, а потім – і до відчуження від учнів.

Діалогічний учитель повинен мати здатність *налаштовуватися на актуальні стани «тут і тепер»*, що є одним з виявів його суб'єктності, наприклад, на уроці сьогодні потрібний певний стан, а не «потім»; емоційну особисту відкритість, довірливе подання себе іншому, безкорисливе вираження своїх переживань і думок; неформальність стосунків з учнями, позбуття рольової і нещирої поведінки; відсутність маніпуляцій; доброзичливість до учня, бажання йому добра; здатність до діалогічного проникнення в учня, з рештою перетворення у єдине емоційне спів-буття.

Діалогічний учитель вступає у діалог на різних рівнях.

Перший рівень характеризується діалогом учителя й окремого учня в конкретній ситуації і визначеною

взаємодією. Партнером діалогу для вчителя може бути й колективний суб'єкт педагогічного процесу. Діалог на цьому рівні відбувається як комунікація у формі обміну репліками. На такому рівні більшість учителів можуть спілкуватися з учнями з тією чи іншою глибиною.

Другий рівень діалогу – це внутрішній діалог учителя із собою, своїм «Я», внутрішньою суттю, совістю, з метою виявлення смислів й цінностей своєї професійної діяльності та свого життя взагалі. Пошук смислів і цінностей – це вже зв'язок з духовністю, розширенням уявлень про себе й життя. До такого діалогу здатні не всі вчителі. Самооцінка вчителя інколи зводиться до вузької функціональної ролі.

Отже, діалогічність, духовність, суб'єктність, гармонійність, всебічність розвитку, гуманізм настільки взаємопов'язані при діалогічному управлінні педагогічним процесом, що, говорячи про одне із них, тим самим говоримо й про інше. Іншими словами, чим вищий рівень управління педагогічним процесом, тим вищий ступінь його єдності, цілісності, холізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макаренко А.С. Избранные произведения. В 8-ми т. – М: Педагогика, 1984. – Т. 4. – 400с.
2. Рыжов В.В. Духовно ориентированный диалог и диалог личности // Гуманизм и духовность в образовании. – Нижний Новгород:

НГЛУ, 1999.

3. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибр. твори: В 5-ти т. – Т.3. – К.: Рад. Школа, 1976.

Подано до редакції 12.02.08